

IOAA online felkészítő hétvége

KOZMOLÓGIA

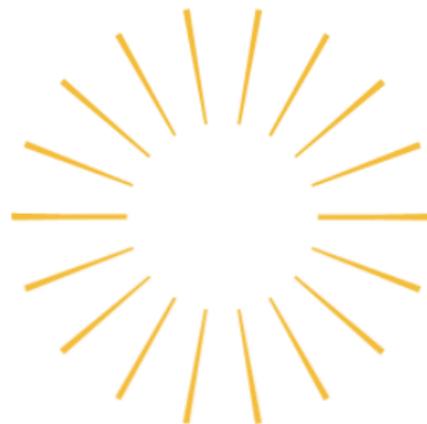
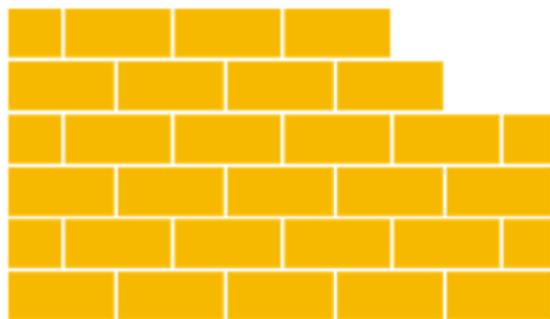
Dálya Gergely

ELTE Atomfizikai Tanszék
LIGO Livingston Observatory
dalyag@caesar.elte.hu

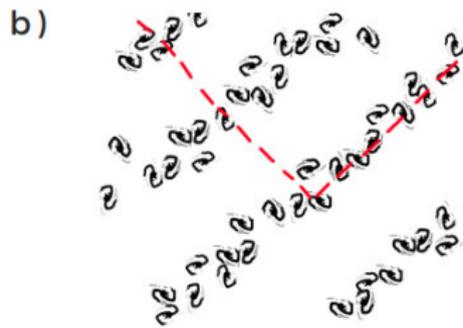
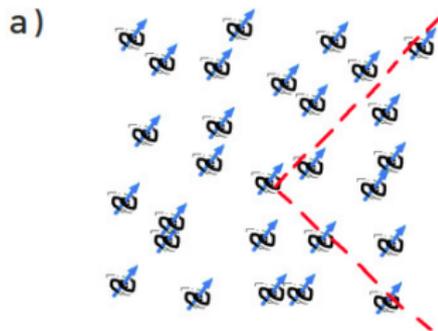

2020. 04. 25.

Az Univerzum *nagy skálán* **homogén** és **izotrop**.

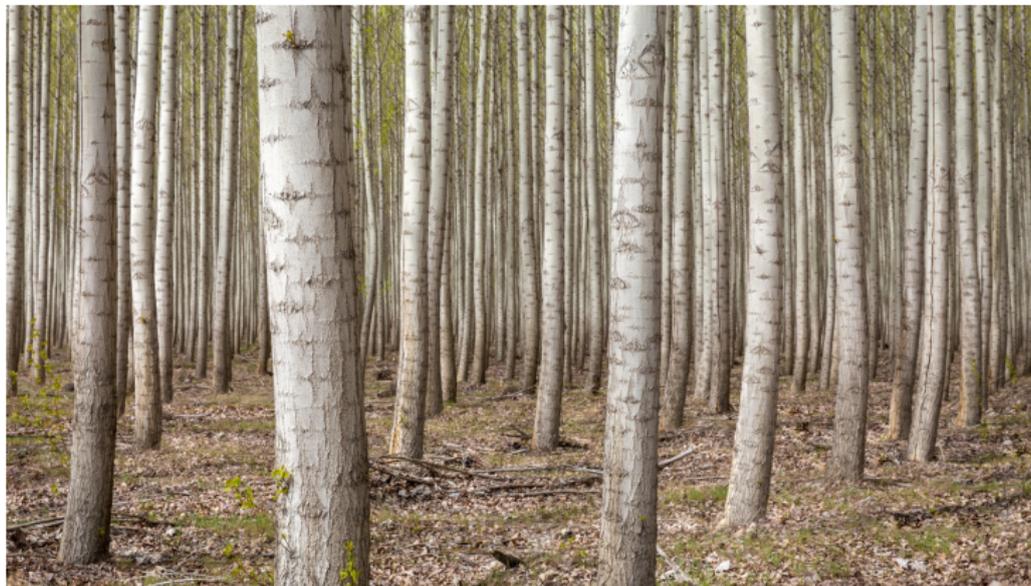

Mekkora ez a *nagy skála*?

Olbers-paradoxon

Statikus, végtelenül nagy és idős Univerzumban miért van éjszaka sötét?

Sötét felhők kitakarják a csillagokat?

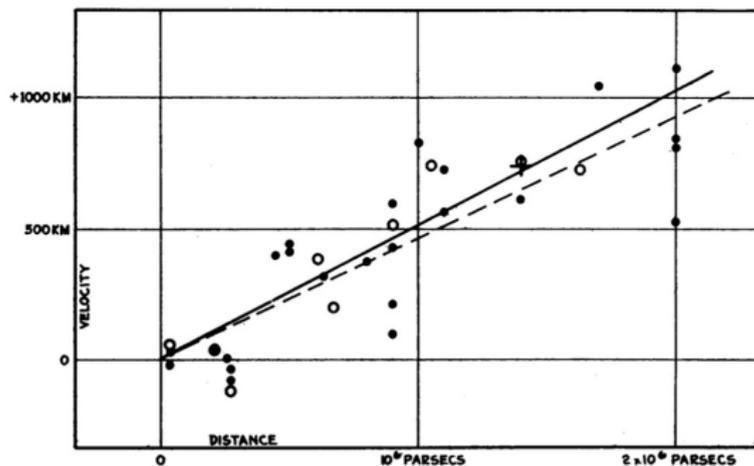

FIGURE 1

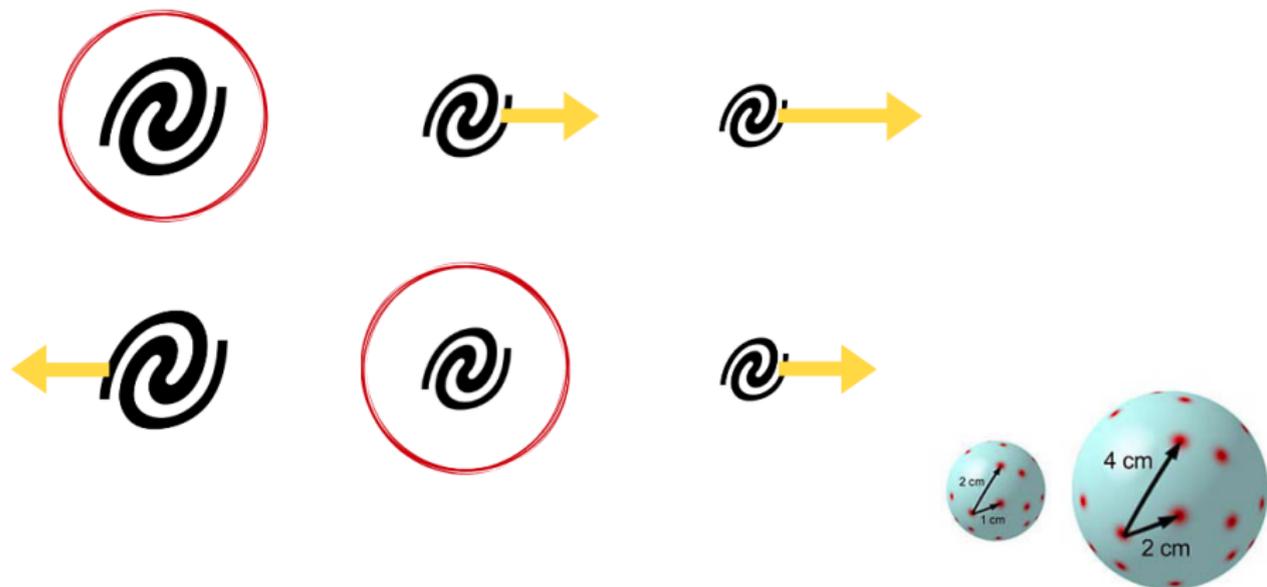
Velocity-Distance Relation among Extra-Galactic Nebulae.

Hogyan tudjuk megmérni a sebességüket és a távolságukat?

Mi nehezítheti a pontos mérést?

Mi vagyunk a világ közepe?

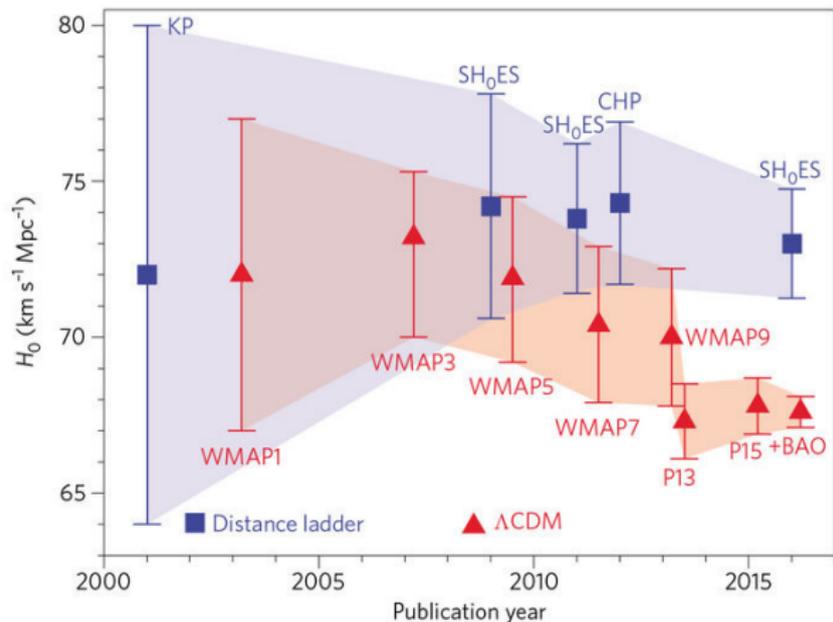
Hubble–Lemaître-törvény

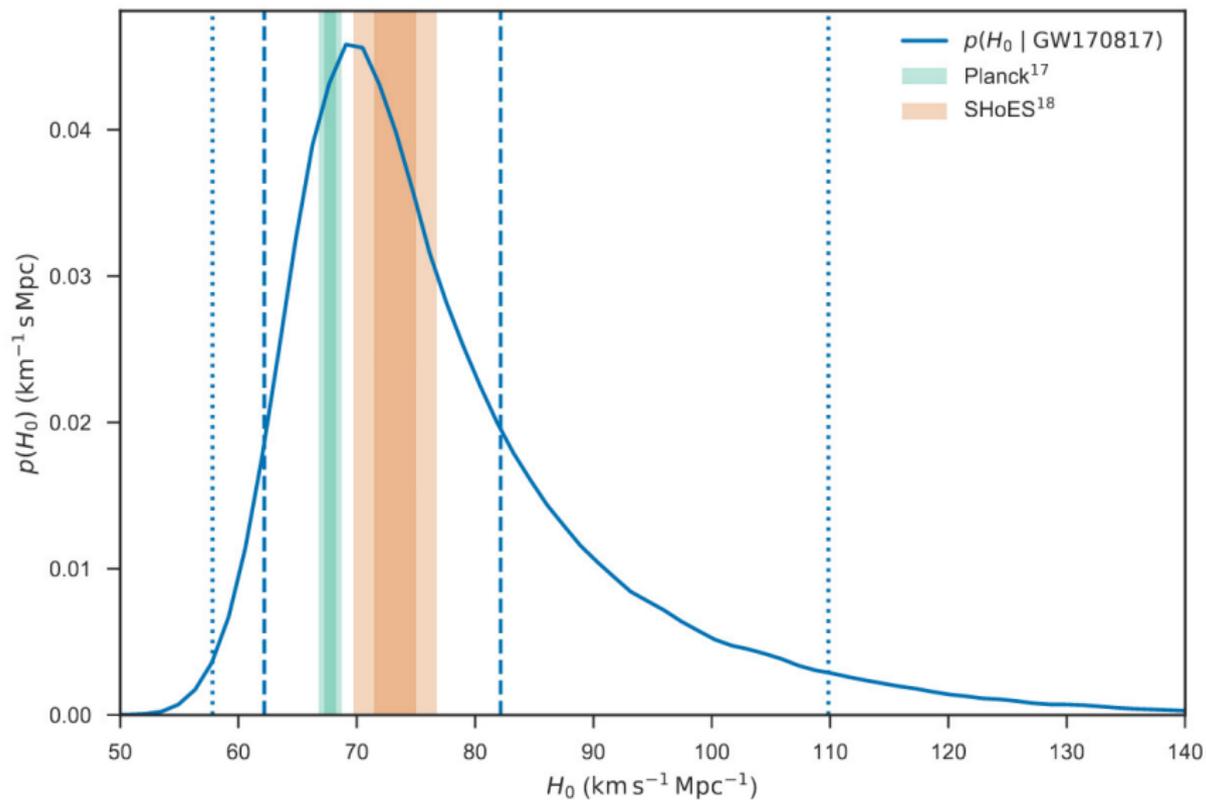
Mindenhonnan ugyanúgy néz ki, az Univerzumnak *nincs közepe*!
Nem a galaxisok mozognak, hanem a tér tágul!
Tágul a Naprendszer is? Tágulunk mi is?

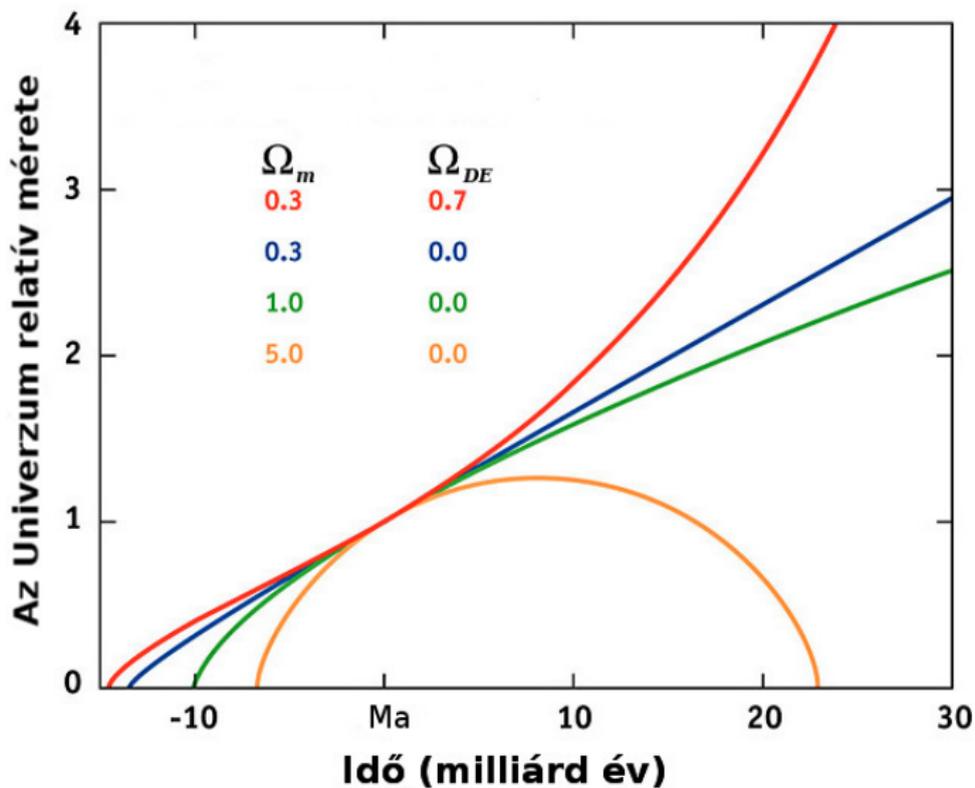
Hubble–Lemaître-törvény

$$v = H_0 \cdot d \quad H_0 \simeq 70 \frac{\text{km}}{\text{s} \cdot \text{Mpc}} \quad \frac{1}{H_0} = ? \quad (1)$$

Hubble–Lemaître-törvény

$$\rho_{\text{krit}} = \frac{3H_0^2}{8\pi G} \simeq 9,47 \cdot 10^{-27} \frac{\text{kg}}{\text{m}^3} \quad (2)$$

Az Ősrobbanás-elmélet három bizonyítéka:

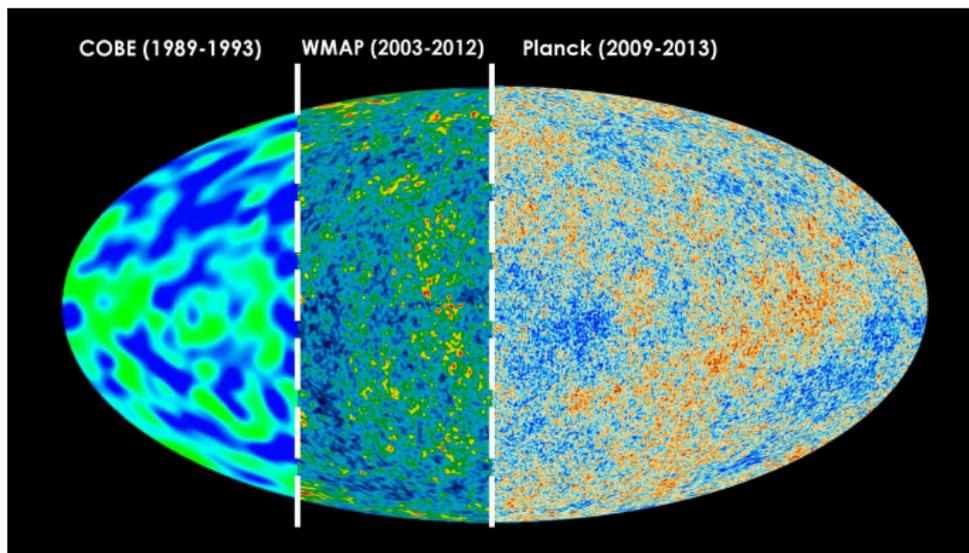
- ▶ Az Univerzum tágulása
- ▶ Kozmikus elemgyakoriság ($\sim 75\%$ H, $\sim 25\%$ He)
- ▶ Kozmikus háttérsugárzás (CMB)

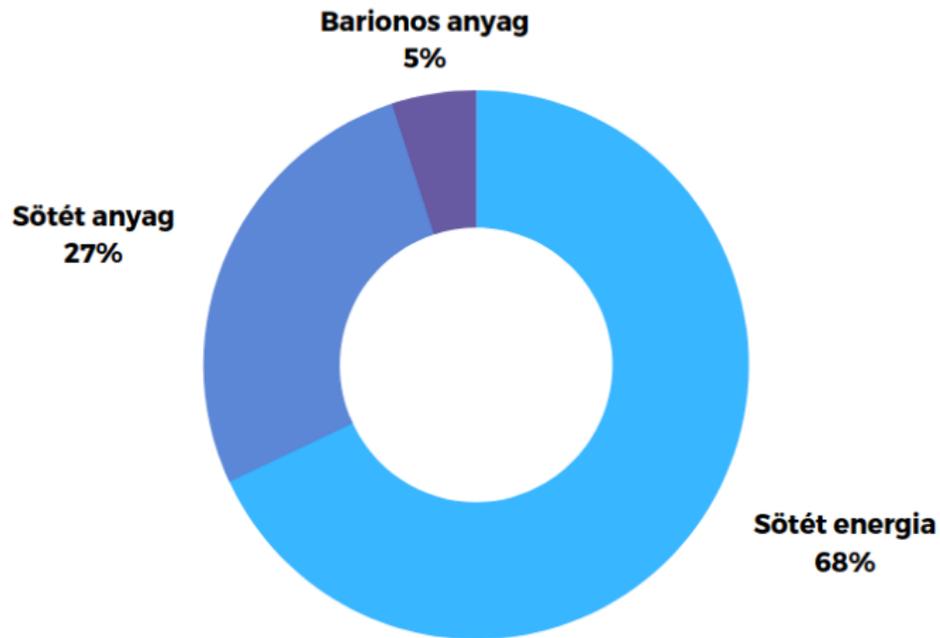
Kozmikus háttérsugárzás

Rekombináció: $t = 380\,000$ év, $T \simeq 3000$ K $\rightarrow T_0 = 2,725$ K

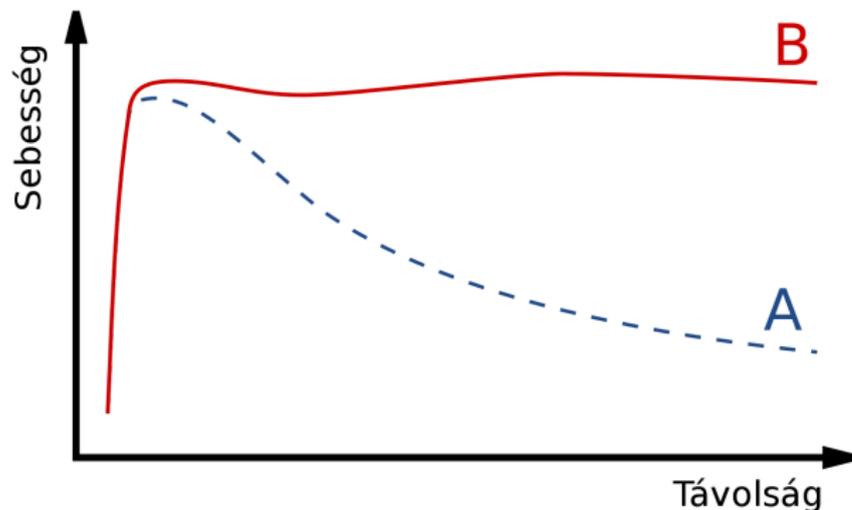
A legpontosabb feketetest-spektrum. $\Delta T_0/T_0 \simeq 10^{-5}$

A fluktuációk mértéke is egyezik a megjósolttal.

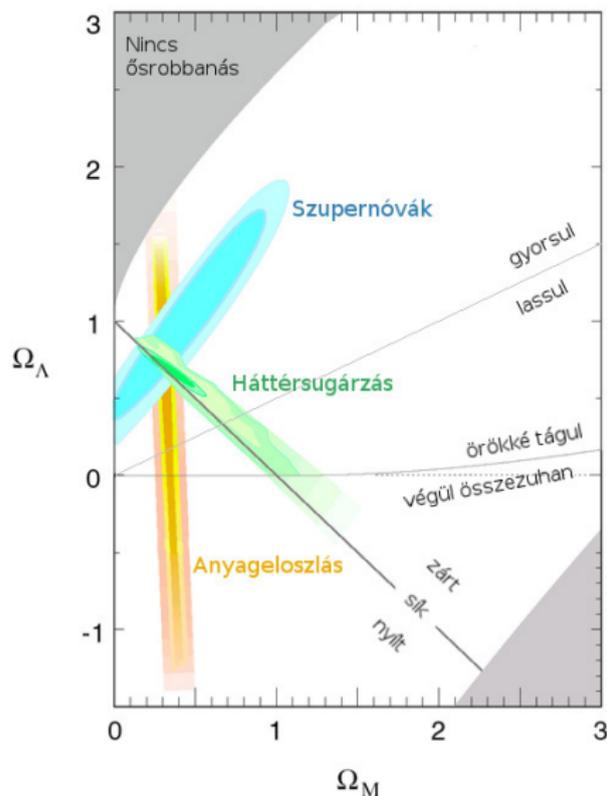

Galaxis rotációs görbéje: $v = \sqrt{\frac{GM}{R}}$

Másik bizonyíték: galaxishalmazok röntgensugárzása

Sötét energia

$$\frac{\rho}{\rho_{\text{krit}}} = \Omega$$

$$\rho = \rho_{\text{anyag}} + \rho_{\text{sug}} + \rho_\Lambda$$

$$\Omega = \Omega_M + \Omega_R + \Omega_\Lambda$$

Mostani értékeik:

$$\Omega_{M,0} \simeq 0,27$$

$$\Omega_{\Lambda,0} \simeq 0,73$$

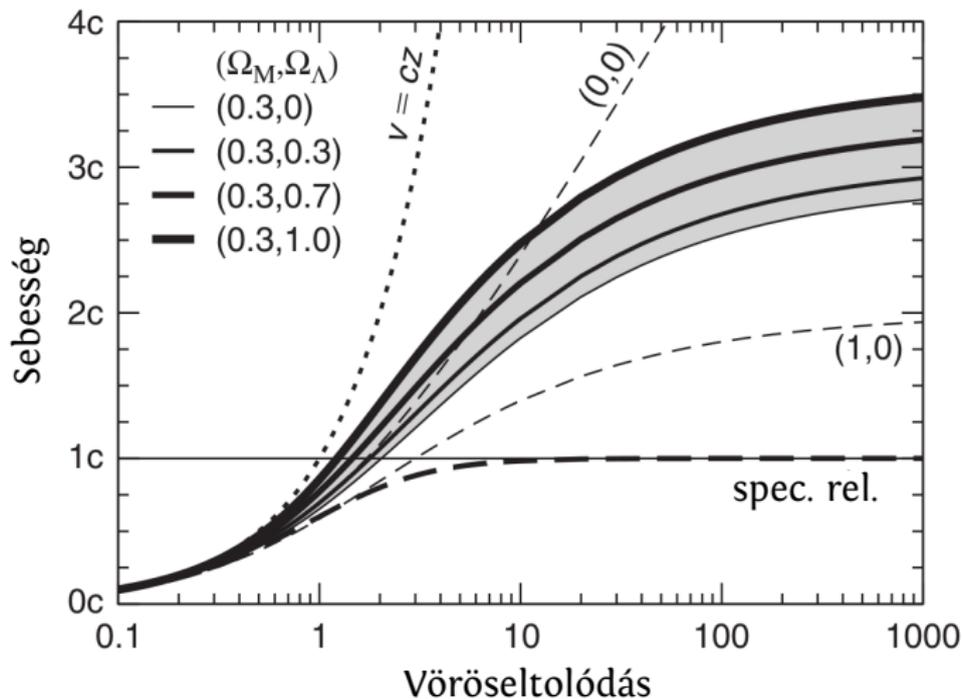
$$\Omega_{R,0} \simeq 10^{-4}$$

$$z = \frac{\Delta\lambda}{\lambda} \quad (6)$$

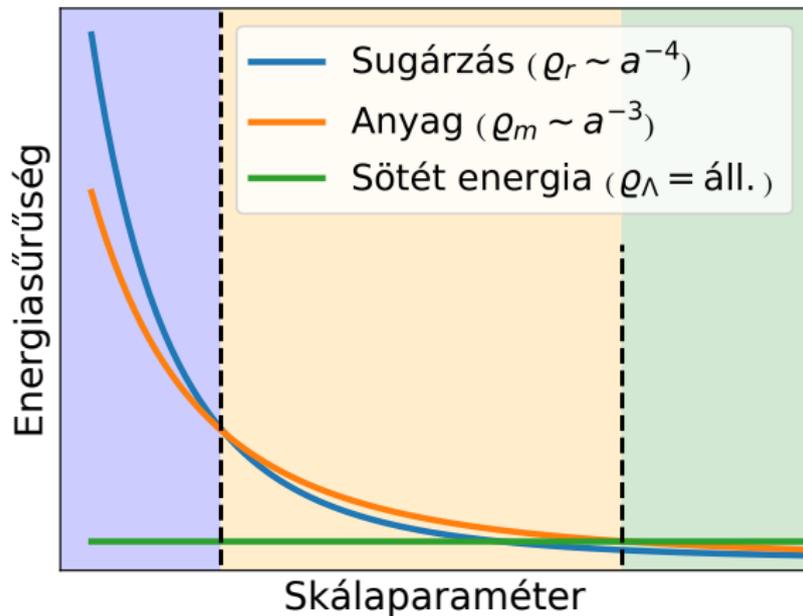
Mi köze van ennek a távolodási sebességhez?

- ▶ Klasszikus fizika: $z = v/c$
- ▶ Speciális relativitáselmélet: $1 + z = \sqrt{\frac{1+v/c}{1-v/c}}$
- ▶ Kozmológia: $1 + z = a_{\text{detektálásakor}}/a_{\text{kibocsátáskor}}$

Skálaparaméter: $d(t) = a(t) \cdot d_0$ $a_0 = 1$

Fénysebességnél gyorsabb tágulás?

	Sugárzásdominált kor ($a \sim t^{1/2}$)	Anyagdominált kor ($a \sim t^{2/3}$)
Sugárzás ($\rho_r \sim a^{-4}$)	$\rho_r \sim t^{-2}$	$\rho_r \sim t^{-8/3}$
Anyag ($\rho_m \sim a^{-3}$)	$\rho_m \sim t^{-3/2}$	$\rho_m \sim t^{-2}$
Sötét energia (ρ_Λ)	konst.	konst.

	t (év)	T (K)	z
Ma	$13,8 \cdot 10^9$	2,725	0
Rekombináció	380 000	3000	1100
Sugárzás-anyag egyensúly	58 000	10 000	3850